

Др Ружа С. Кнежевић Перуновић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

**Питање идентитета и страх од
заборава
у делу Александра Тишме, Филипа
Давида, Ђерђа Конрада и Ласла
Вегела**

Нови Сад 2017

Апстракт: *Перманентно осећање страха и тескобе, искуство страдања, лутања, странствовања, који су повезаним са питањем јеврејског идентитета, представљају неке од мотива присутних у делима Александра Тишме, Филипа Давида, Берђа Конрада и Ласла Вегела. У њиховој прози превасходно читамо о свим болним темама које обухватају страдање у Другом светском рату: кривици, насиљу, злочинима, односу жртве и џелата, истине, сведока, извештавања, и на крају заборав, који, као највећа опасност, нужно долази. Са нарочитом пажњом се иштује улога уметности у читавом процесу, базирана на уверењу да причање приче не сме да стане, јер се непрекидним подсећањем на почињене догађаје доприноси јаснијем сагледавању истине, у контексту уверења да само она води ка освећењу.*

Кључне речи: *идентитет, истина, заборав, књижевност холокауста*

Тешка сенка холокауста која се надвија над временом након Другог светског носи са собом етичку обавезу да се изнова говори о том догађају, који се, у својој несхватљивој суровости опире могућности адекватног представљања. Опире се не само уметности, већ човековој способности да говори о историји ужаса поводом које се проблематизују сва начела на којима је свет почивао, а зло добија неухватљиве размере које измичу логичком објашњењу.

Велики поклоници књиге, јунаци романа *Употреба човека* Александра Тишме – Милинко Божић и Роберт Кронер – разговор почињу питањем „Шта данас читате?“, питањем које се данас може схватити као део адорновске дилеме како *конзумирати* књижевност након холокауста. Озбиљност њиховог разговора о литератури, као и начин њиховог поимања света, недвосмислено указују на непоколебљиво поверење у писану реч, у морал, у разум, у цивилизоване тековине чијих је вредности промотер управо књига. Њихово бескрајно поуздање у образовање и науку, као и победу раума над безумљем остаје нетакнуто до самог краја, али им сво знање и све прочитане књиге нису помогле нити олакшале живот,

напротив. Они се предају смрти неспремни, понижени, сломљени, остављени пред сам крај да тако прегажени изнова размишљају о валидности својих уверења. Тишма је кроз судбину новосадских интелектуалаца проблематизовао управо улогу литературе у тешким ременима, као и (не)употребљивост разумног аргумента пред најездом зла, постављајући пред читаоце питање на који начин уметност треба да говори о друштвено-историјским догађајима. Заиста, уколико је цела библиотека Кронерових остала без читалаца, дакле, без своје праве сврхе, уколико су хуманистички принципи на којима је почивала поништени, јер се све оно чему су књиге училе показало неупотребљивим, а оно што је уследило противречило њеној суштини, изнова се поставља питање која је сврха књижевног дела и на који начин, у којој (адекватној) форми оно треба да постоји и да сагледава размере историјске катастрофе која се догодила.

Књижевност холокауста се истрајно бави болним темама које овај догађај подразумева: кривицом, насиљем, злочинима, односом жртве и целата, истине, сведока, извештавања, као и улогом уметности у читавом процесу, све с циљем да се допринесе јаснијем сагледавању истине, у контексту уверења да само она води ка освешћењу и да се, непрекидним подсећањем на почињене злочине, умакне замци заборавља. Упркос привидној неупотребљивости Кронерове библиотеке, Тишма недвосмислено закључује да је улога литературе у овоме процесу велика и обавезујућа, већа од историјских студија и статистике, као што је и улога појединца далеко већа него што се то најчешће мисли. Адорновски став јасно указује да причање о холокаусту не сме да престане, да је дужност књижевних стваралаца, као појединаца, да причу настављају, јер ће непрекидно приповедање доприносити сталном подсећању, као и бољем сагледавању догађаја – даће једну комплетнију слику страдања. Књижевно стварање, непрекидним подсећањем на историјску катастрофу, нуди један

вид отпора забраву, неморалу, поделама, нетрпељивости. Нуди нам беспоштедно увид у то какви смо, с надом, па макар и наивном (јер је та нада већ једном сахрањена у библиотеци Роберта Кронера), да сви литерани напори имају смисла.

Понављање историјских образаца и страх од заборава подстичу на стварање, то је полазна тачка из које књижевност холокауста настаје, док у даљој елаборацији креће од самог почетка – од питања идентитета, трагања за идентитетом, проблематичног идентитета, одрастања у јеврејској породици, и у вези с тим осећање страха и тескобе. Највећи број аутора, осврћући се на своје порекло, говори о извесном осећању другости, издвојености, обележености у друштву, али и о породичним причама и предањима која сежу у далеку прошлост и указују на странствовање као на извесност, на коју је јеврејска заједница осуђена. Као последица својеврсне предодређености настаје усамљеност, издвајање, несигурност у властито порекло, те је и запитаност усмерена ка коренима, идентитету, припадању израженија него код других етничких група. Осврћући се на своје одрастање у вишенационалној заједници Давид Албахари јасно уочава: „Изгледало је да су сви остали у нашем мултиетничком друштву сигурни у свој идентитет и да само Јевреји проводе бескрајне сате у настојању да схвате ко су.” (Албахари: 2004: 69) Док, Ђерђ Конрад као да се надовезује на ово сазнање речима: „Онима који не воле да се разликују, околност да су се родили као Јевреји, сувише је тешко бремене.” (Конрад 2001: 27) У уметничком, стваралачком смислу, ова болна питања и проблеми, пре свега, подстицај су да књижевно дело настане, да се ношење својеврсног терета, добијеног пореклом, разјасни себи и другима, да се истакне његова сврха и разуме та судбинска датост. Још једно Албахаријево размишљање прецизније објашњава условљеност порекла и литературе. „Бити Јеврејин значи да сам добио да носим терет, добродошли терет могло би се рећи, јер

у томе се заправо крије суштина писања: писање бележи искуство о ношењу тог терета, оно помаже људима да скину тај терет са својих рамена, макар на кратко, и да увиде да, упркос тежини и патњи, постоји неки смисао на крају пута.” (Албахари 2004: 71)

Чини се као да је у овим речима садржан мотив писања карактеристичан за готово све јеврејске ауторе и да он обележава кључне тачке у књижевности холокауста. Искуство страдања, лутања, странствовања доживљено је као ношење својеврсног терета који се с годинама не смањује. Стога, већина аутора јеврејског порекла бави се управо проблемом ношења тог терета, отежалог услед година страдања, прогона и перманентног страха да томе није крај. Писац заправо непрекидно трага за одговарајућим изразом којим би исказао тај архетипски проблем, заједнички, али и крајње индивидуалан, те се у њему преплићу две особености, како објашњава Оливера Радуловић: „Стваралачки интегритет повезан је с јеврејским идентитетом који подразумева слободу избора, јер је уметник прогоњени Јеврејин, осуђен на потрагу за правом формом и језиком.” (Радуловић 2011: 232) Управо је писање приче, стварање књижевног дела за уметника начин на који носи добијени терет, који се – реконструисан у књижевном стварању – покушава разумети да би се, тако транспонован у литературу, учинио лакшим.

Живот и књижевно дело Александра Тишме одређено је породичним коренима, његовим двоструким пореклом (Тишма је, сетићемо се, по оцу Србин, а по мајци Јеврејин, одрастао у вишенационалној средини, у породици у којој ниједна страна није нарочито истицана), тим кобним дуализмом који га као сенка прати и представља узрок осећању нелагоде у свету у ком се аутор, обележен „неприпадањем”, нашао. За славног новосадског писца је немогућност да се приклони некој страни

проблематична, али и изузетно продуктивна, јер су резултат тога значајни романи и приповетке с темом јеврејског идентитета. Страх од прогона и истребљења, тај архетипски страх, који га прати још од прича које је у детињству слушао, не дозвољава му дуги низ година да прихвати јеврејство у себи и да започне сложени процес разумевања и ослобађања свог идентитета, на корист себи и другима. Он остаје повучен, издвојен, увек сам са собом, без воље да се неке стварно откије, и та особеност оставља трага и у његовом личном и професионалном животу. Тишма још од своје седамнаесте године каже да ће да постане писац или ништа, на том путу је непоклобљив, он непрекидно пише, али са доста напора, са муком тражи тему, околиша, стварајући ликове који су необележени, сувише општи, универзални, а самим тим неуверљиви и млаки. Књижевна критика га не бодри, а ни сам није задовољан. Међутим, након пресудног путовања у Пољску и посете Аушвицу, писац наједном јасно открива да је управо ратно страдање тема којој се треба окренути, и не без чуђења, запажа колико је дубоко забашурио своје јеврејско порекло, осећајући због њега страх и стид, те је и у књижевном делу околишао, избегавајући суштину. О том феномену скривања и разоткривања доста пише у свом *Дневнику* покушавајући да проникне у разлоге своје nelaгоде и дубину свог стида. Као последица посете логору смрти и самооткривања настају најзначајнији романи и приповетке које, како каже, овај пут пише са лакоћом – *Књига о Бламу*, а потом *Употреба човека*, *Школа безбожничтва*, *Капо*, *Вере и завере*. Са њима долазе и признања и награде, а писац заокружује тему овим петокњижјем којим даје велики допринос књижевности холокауста.

Слична осећања прате и друге ауторе, што је само потврда дубоко усађене тескобе због порекла које сваки час може бити извргнуто порузи или истакнуто као непожељно за живот у заједници. Стога лако разумемо зашто се ова осећања селе у Тишмина дела и преплављују готово све

јунаке (Веру и Роберта Кронера, Мирослава Блама и његове родитеље, Вилка Ламиана и Леона Функештајна), оно у њима постоји одувек као слутња, које нису јасно свесни, да би која кроз тешке историјске догађаје на крају ипак добила своју страшну потврду. У својим романима Тишма прилази феномену идентитета, уочава ту условљеност пореклом, а потом прелази на спољашњи план, на саме историјске догађаје који се кобно надвијају над његовим јунацима. Аутора превасходно интересује безразложна мржња која се појављује и преплављује све; то зло које нагони на истребљење, та нагла промена у којој немогуће постаје могуће, та свакодневица у којој реалност постаје суровија од кошмара. Њега интересује рефлекс великих историјских дешавања на живот обичне породице, на живот појединца, недужног грађанина, жртве. Са друге стране Тишма прилази и профилу целата, извршиоца злочина, жандара, капоа, потказивача, уништитеља, покушавајући да утврди који су све мотиви навели човека да пристане на зло.

Искристалисана свест о важности теме о којој у својим делима говори, потврђена је кроз јединствен приповедачки манир, лишен свега дескриптивног, сведен на чињенице, извештавање, зумирање најважнијих тачака и бескомпромисно трагање за истином. Истина мора бити речена директно у лице читаоцу, ма каква она била. Тишма залази у саме поноре људског ума, приказује најтеже облике људске патње, откива корене фанатичне мржње, указује на огољено зло које чучи увек негде у човеку, спремно да се у погодном часу разгоропади.

Своје ратно искуство, с болним ожиљком трауме, бележи Ђерђ Конрад, на начин врло близак Тишми, у исповедној прози, налик дневничким белешкама, омиљеној форми књижевности холокауста. Приповедање у првом лицу, лишено веће дескрипције и документаристички приступ доприносе јаснијем приказивању догађаја,

аутентичности, остављају јак, неподношљив утисак сагласан дешавањима. Догађаји се само нижу један за другим, један тежи од другог, те у први план избија огољено описивање догађаја, без објашњења, без коментара и тумачења. Како би се иначе и могли објаснити ови понори ништавила о којима се сведочи? „Литературом о холокаусту, а можда и писањем романа уопште, руководи стара дихотомија између историјског и имагинативног приступа, а у позадини ове дихотомије стоји адорновски морални став. Често се најбољим приказима холокауста сматрају они у којима је сама литература најмање уочљива. Фикционализовање је готово табуисано, а нарочит значај добијају лична сведочења обликована на темељу новинарских, дневничких и документаристичких описа.” (Гвозден 2005:83) Сврха књижевног дела је да понуди аутентично сведочење и непрекидно подсећање на злочине, јер литература не може да даје одговоре, она указује на зло и поставља питања, суочавајући читаоце на беспоштедан начин са истином о свим монструозним дешавањима која су се одиграла у друштву које се с поносом називало цивилизованим.

У свом аутобиографском роману *Одлазак од куће и повратак кући*, Конрад описује ратне године, прогонство из села, брзи суноврат своје породице, преживљавање, скривање, немаштину, празнину. Описује тих неколико година, приказујући ратну атмосферу, своја дечачка осећања, али и виђење ствари из перспективе одраслог човека, ревидирано искуством, сазнањима, годинама. Као и већина других аутора, у први план истиче забезекнутост човека пред најездом зла, неверицу и неприпремљеност жртава на надлазеће догађаје, на ратни хаос, на глад и сиромаштво, на понижење и страдање. Упркос претњама, али и сигнаlima који су постојали (нарочито посматрани и анализирани с временске дистанце), али тачно обрађени тек након минулих година, након извршених злочина, човек не пристаје да прихвати зло као могући, као саставни облик живота. Како

би уопште могао да разуме кад је до тада живео свој мирни живот, боловао своје дневне муке, а сада стоји затечен пред неразумним захтевом да се са овог света мора склонити јер је од данас проглашен другачијим, небитним, недостојним живота. Конрад се присећа: „Од своје пете године знао сам да ће ме убити буде ли Хитлер победио.” (Конрад 2008: 6); с навршених једанаест година, све те страшне слутње постале су стварност. Аутор скреће пажњу на то да се тих (шест) година знало шта се може десити, претња и слутња биле су присутне не само у дечачкој свести, већ су лебделе над целом породицом, али као да нису добро схваћене. Управо због те неверице – као примарног осећања – настају оклевање, закаснеле реакције, погрешне процене, споро деловање, као неадекватан одговор на зло које надлази. „Како смо уопште доспели до ове тачке? – питали смо се у кућама обележеним жутим звездама, гетима, логорима. Били смо жртве велике заблуде.” (Конрад 2001: 14) Тај исти мотив, непристајање разумног човека да поверује да је истребљење могуће, одбацивање те могућности као немогуће, преувеличане, несвојствене човеку, комшији, сународнику, проналазимо и у другим делима из овог опуса.

До самог краја, људи нису били у стању да прихвате безумну идеју о подели света. Нису могли да разумеју, упркос великим напорима и добром образовању, чиме су заслужили прогоне, логоре, смрт, нити су могли да поверују, упркос свим упозорењима, да ће се тако нешто заиста догодити. Зато су тражили разумно разјашњење, правили стратегије, тешили себе и друге. „Деветнаестог марта 1944. године, када су Немци запосели Мађарску, имао сам једанаест година. Догодило се оно чега смо се до тада плашили за трпезом. Привилегованог острва више нема. Сада почиње нешто друго. О, како је то само једноставно ишло! Како је све оно што је до тада било, постало комично! Колико сам само пута слушао одрасле људе, стратега за трпезаријским столом, да ће Енглези продрети из Италије

преко Грчке, да је на помолу западна инвазија, па ће тада Хорти најпре добити шири маневарски простор, а потом би могао и да иступи из рата, и на крају ће Мађарска еволуирати у неутралну демократију англосаксонског типа. А наши очеви ће мирно дочекати у својим дућанима, лекарским ординацијама, адвокатским канцеларијама.” (Конрад 2008: 31) Одједном, све оно што је изгледало немогуће постало је стварно. Само у једном трену, срушио се читав један свет који је деловао стабилан и неуништив, и све се обрнуло наопачке, па сада, из те наопаке перспективе, све оно претходно делује сањано, неодрживо, немогуће. Као у породици Бламових и Кронерових, остаје само мук, неверица, чекање испуњено наивном вером у поредак, правду и право човека на живот.

Конрад нам прича о свом одрастању у имућној породици, с бројном послугом и гувернантама, позориштем и књигама, указујући на то да је као дете прешао пут – од тог света културе, реда, и смисла, до логора, немаштине, глади, страха и плача. Описује редом дешавања, ту *нову* стварност, стварнију од оне претходне стварности, стечене муком и знојем: затворена радња, забрана кретања, жуте звезде, хапшење родитеља, па бекство, на које се сам, као дечак од једанаест година одлучио, тако што је купио исправе и побегао код рођака у Будимпешту. „Сви остали Јевреји, дакле – дан након нашег одласка – били су из Ујфалуа, у сточним вагонима, одведени у Нађварад, затворени у тамошњи гето и, нешто касније, продужили су у Аушвиц.” (Конрад 2008: 50) И када је одузета сва имовина, када је кретање ограничено, када жута звезда на реверу обележава њихову недостојност, када су чланови породице убијени на кућном прагу, они и даље верују, тек нешто слабијом вером у свет и његово хумано лице. Конрад, као и Тишма, указује на чињеницу да су се, у ратним околностима, далеко реалнијим и практичнијим показали млађи чланови породице, још увек деца, чији вид није замагљен дугогодишњим

уверењима, идеологијом, заблудама. Деца указују на реалност, они налазе решења или покушавају да их пронађу (Вера Кронер, Естера Блам, Средоје Лазукић, Ђерђ Конрад).

О рушењу и нестајању целог једног света који је деловао чврсто утемељен, постављен на стабилним ногама приповеда и Филип Давид у роману *Кућа сећања и заорава*. „Његова слика о уређеном свету распала се. У свету уређеном по природним и друштвеним законима не би било могуће све оно што се догађало. Јасно је видео зло које се приближавало у страшном налету. Један свет за који се веровало да је уређен, да у њему постоје неке неприкосновене вредности, налазио се пред распадом, пред нестајањем.” (Давид 2015: 29). А потом, као објашњење, нуди размишљање забележено у историји, предањима, породичним причама у којима се крије давно записана судбина од које се узалудно бежало. „Да ли је превише поверовао у рационалност света, да ли се превише лако одрекао мистичних предања својих предака? Постајало је све очевидније да светом не владају рационалне него ирационалне силе.” (Давид 2015: 30) Ирационалне силе, материјализоване у безумљу које се пред човековим очима дешава, јесу производ људског фактора који се кроз историју увек приказује као звер спремна на најстрашније злочине, само кад се, вођена оклностима, ослободи. На ово сазнање можда највише указује прозни опус Александра Тишме. Све оно што се дешава чучи у човеку самом, та спремност на рушење онога што је сам саградио, на убијање онога њему сличног, на прогоне оних који су заправо исти, свеукупно зло је део нас самих, и на то нас литература непрекидно подсећа.

Књижевност холокауста хладно и педантно бележи управо ту прву затеченост пред надлазећим злом, не би ли што јаче истакла оне вредности на којима се веровало да свет почива, које и данас желимо да негујемо (морал, доброту, толеранцију, неприхватање зла). Осим тога,

неверица указује и на суноврат, почетак хаоса и потпуни пораз човека који ће уследити. Након првобитног шока, одједном, када је зло почело да се дешава, следи етапа у којој све делује и стварније од стварности, заувек забележено као сазнање да је све, баш све могуће. Потом, настаје хаос као последица губљења свих правила и у њему остаје само борба за опстанак, за голо преживљавање у том свету убијања и мучења, који се брзо истакао својим потезима као реалнији од оног претходног који су сами градили. Људи се прилагођавају новим околностима, заборављају – мање или више – на све претходно стечено, сналазе се, довијају животу, улагују злочинцима, трпе понижења, сами убијају, потказују, клевећу и шта све не, не би ли преживели. На крају, они који су успели да обезбеде себи трајање, који неким стицајем срећних околности нису изгубили живот остају да лутају у свету који не препознају, носећи велике ожиљке на души. Њихов живот постаје готово неподношљив, страشان јер се у ратном безнађу и послератном хаосу, док су се пребројавале жртве, полако кристалисала свест о ономе што су преживели. Осећање кривице и незаслуженог успеха их преплављује и они настављају даље, али то више није живот. Болна сећања, страх да ће се преживљено вратити, али и сазнање о томе у каквом свету заиста живе, нагони велики број преживелих да сада, након свега, оконча свој живот, не налазећи у њему нигде смисао.

Књижевност холокауста проблематизује све аспекте ратног страдања: улогу групе и појединца, жртава према злочину, односа злочинца према жртви, али и посебно осетљиво питање кривице преживелих. Конрад наводи како се након окупације вратио са сестром кући, у којој влада пустош, све вредно је развучено, о родитељима не знају ништа, а уместо олакшања због окончања рата, он осећа тескобу, нарочито приликом сусрета са оним преживелима који су остали без своје деце. Од двеста јеврејске деце, колико их је у њиховом месту било, преживело је

само четворо. Нечији отац му дословно каже: „Да ли знаш да живиш уместо других?” (Конрад 2008: 101) И то осећање кривице постаје тежак терет који само отвара простор за нова егзистенцијална питања. Извукли смо се, али како? Зашто сам баш ја од толиких других преживео? Која је моја улога у даљем послератним процесима? Каква је била моја улога у самим ратним дешавањима? Да ли сам могао учинити више за своју породицу?

Преживеле жртве мучи и чињеница да се живот, након онаквих потреса, након систематског прогона, неочекивано брзо враћа у „нормалу”. Људи као да настављају тамо где су стали, све тече као да се ништа није десило, људи раде, друже се, жене, доводе нове партнере као замену за оне које су изгубили, рађају се прва деца, као некаква замена оној деци које више нема, школа наставља да ради, оно разрушено је обновљено, али више ништа није нити икада може бити исто. Тој лакоћи заборавља зацаснело се чуди Мирослав Блам, па Вера Кронер док се гуши у вреви немачког велеграда, питајући се да ли су сви полудели, па Ђерђ Конрад који посматра своју преживелу и поново окупљену породицу с јасним разумевањем да се живот наставља, али да у њему ништа више неће бити исто.

Због тога, свет у послератном периоду и даље делује као да је полудео и да у том лудилу није способан да нешто промисли, да се пита или чак научи, макар због будућности која би морала бити спокојнија. Ужурбани послератни живот иде ка обнови и изградњи, ка тобоже новом успостављању реда и система, постављању правила за функционисање хуманог друштва, док, заправо, подстиче нове забране, једноумље, репресију, заборављање жртава. О тим механизмима власти сведоче судбине Предрага Попадића, Vere Кронер, Средоја Лазукића, Конрадове целе породице чија је имовина, по повратку из логора, нацификована.

О теми заборава и лаког прихватања дневних струјања, као какве стихије, најдиректније говори Ласло Вегел у *Неопланти*. Ова романескно-мемоарска проза блиска је Тишминој, пре свега, због локалитета, али и због директног, беспоштедног сведочења о суграђанима. Пратећи друштвено-историјска дешавања, Вегел на ироничан начин приказује свест, менталитет новосадског грађанства, те средњоевропске елите (оне исте на коју је Тишма мислио у *Меридијанима средње Европе*¹), која једнако надахнуто, с полетом и тужно кратким памћењем дочекује сваку нову власт. Из Вегеловог угла, то су људи који пристају на све, на промену језика, политике, приоритета, ставова, који се једнако страшно одушевљавају сваком новом идеологијом, тражећи у њој место за лично доказивање, просперитет, или – само голи опстанак. Они се здушно предају свакој новој друштвено-политичкој клими, коју с лакоћом, као да никада није постојала, забораве при доласку следеће, по природи, ствари опозитне. Управо тај заборав, то изостајање свести о ономе што се догодило, о чињеници да је хиљаде људи – њихових комшија, сународника, сродника – избрисано готово пред њиховим очима, јер су проглашени небитним, управо та несвест поражава и то је оно што аутори желе да истакну, да раскринкају тај свет, да га обележе као кључни проблем друштва у коме сваки појединац има одређену одговорност.

Када треба поставити права питања и сазнати истину Ђерђ Конрад (као и Вегел, као и Тишма) је немилосрдан је и незаустављив. Осим свих наведених тема, аутори у фокус свог приповедачког рада доводе и, можда најосетљивије, питање посматрача злочина. Колика је и каква њихова

¹ За рецепцију дела Александра Тишме од великог је значаја путопис *Меридијани Средње Европе* (написан октобра/новембра 1961. године, поводом путовања у Пољску). Путопис је аутора, без његове намере, довео у центар пажње друштвене јавности, а све у контексту разматрања одговорности за почињене злочине у Другом светском рату. Тишма критикује целокупно друштво, и подручје Средње Европе које види као простор еминентног зла, отворено постављајући питање – уз чији пристанак, уз чију нему сагласност је нестао читав један свет.

одговорност, тешко је јасно утврдити. Где је нестала солидарност, зашто је ћутао добри комшија, зашто је изостала организована побуна? Због ових питања их данас, када мисле на родно место, на онај живот пре, не мучи носталгија, већ горчина, јер након холокауста ништа више није исто, па ни то сећање. Тако, Тишма окривљује неморални средњоевропски свет, укључујући ту и свет коме је сам припадао, Вегел – Новосађане, а Конрад – своје суграђане, јер су на страдање пристали, ћутке, само немо гледајући, или су, још горе, у њему учествовали. „Варошица је одстранила своје јеврејске грађане, присвојила све што је било њихово, уселила је странце у њихове куће и њихова дворишта, крајње се алкаво старала о њиховој оставштини.” (Конрад 2008: 131)

Због тешке ћутње и лаког заборава, и код Конрада, као и код Тишме и Давида, као и код других аутора, преовлађује страх од новог страдања, сталног страдања, патњи и лутања као неке неминовности. Најчешћа и најопаснија реакција људи јесте заборав који настаје као производ друштвено-политичке стратегије, на општем плану, или на појединачном плану означава бежање преживелог појединца од тешких мисли, од ружних тема, од смрти, или заборав проистекао из страха да преиспитамо сопствену улогу у процесу страдања или да тражимо истину докле год она не буде јасно и до краја речена. Зато писци стварају књижевна дела, инсистирајући на сећању, постављајући најважнија питања. Како живети након холокауста? Како даље писати и читати књижевна дела? Шта желимо да сачувамо у сећању? На који начин ћемо о злочинима говорити наредним генерацијама? Каква је моја улога у свему?

Сводећи аналитичка размишљања, преносимо речи Филипа Давида, које у неколико пасуса врло јасно сумирају покренуте теме и питања о смислу књижевног стварања, отворена за даља промишљања, јер прича о системском прогону и уништењу никада не сме да престане. „Оно о чему

данас размишљаам јесте: како нам се све то догодило? Пре него што се догодило, нисмо веровали да је такво нешто могуће. А када се догодило, почели смо се навикавати на то зло, које нас је паралисало, одузело нам сву снагу, осим снаге за преживљавањем, а све оно што нам се некад чинило сулудим, неприхватљивим, немогућим, постало је и могуће и прихватљиво, јер је то била наша једина стварност. И из те стварности није било бекства, свака друга стварност била је укинута и непостојећа.

Ми смо видели зло које је добило своје лице: лице гестаповца. Зло постоји тек када добије лице. Када добије своју телесност, своју апсолутну моћ да смлави, уништи. Тортура се утискује у душе жртава, ништа не постоји изнад тортуре. То је једина реалност.

Сви ми који смо то прошли, малобројни који смо преживели, никада се нисмо ослободили понижења и страха, живот више није био живот, изгубио је сваки смисао. Када се изгуби вера, када се изгуби нада, све се претвара у велики неред, у растројеност која се ближи лудилу и депресији. Нису људи извршавали самоубиства у логору, него после логора пошто су схватили да се прошлости не могу ослободити.

...

Шта нам у свему што смо проживели недостаје? Нешто јако важно, за чим трагамо, узалуд трагамо. Недостаје смисао нашег страдања. А зло управо свему чега се дотакне одузима смисао.” (Давид 2015: 140/141)

И на крају, добро познату изјаву Теодора Адорна да је „писати поезију после Аушвица варварство”, можемо допунити размишљањем Михајла Пантића: „Свет је довршен, нужно зао: књижевности је, судећи барем према књигама Александра Тишме, остало само да нас на ту чињеницу непрестано подсећа, да нас (бекетовски) трезни од сваке

илузије.” (Пантић 1999:91) Писање приче, ако је и стално подсећање на чињеницу о нужности зла, то је подсећање с надом, макар каквом, да се писаном речју ипак може учинити више од сведочења.

Литература:

1. Албахари, Давид (2004). *Терет*. Београд: Форум писаца.
2. Вегел, Ласло (2014). *Неопланта или Обећана земља*. Нови Сад: Академска књига.
3. Гвозден, Владимир (2005). *Тишмина књижевност расцепена*. У: *Повратак миру Александра Тишме: зборник радова*. Уредници: Јован Делић, Светозар Кољевић, Иван Негришорац. Нови Сад: Матица српска: САНУ, Огранак. Стр.74–92.
4. Гвозден, Владимир (2011). *Мукотрпно оживљавање истине*, у: Александар Тишма *Књига о Бламу*. Нови Сад: Академска књига.
5. Гвозден, Владимир (2011). *Тишма међу нама*. *Сабрана дела А. Тишме*. Нови Сад: Нова мисао, март/април 2011. стр. 48–51
6. Давид, Филип (2015). *Кућа сећања и заборав*. Београд: Лагуна.
7. Конрад, Ђерђ (2008). *Одлазак од куће и повратак кући*. Београд: Архипелаг.
8. Конрад, Ђерђ (2001). *Невидљиви глас*. Нови Сад: Стилос 2001.
9. Кујунџић, Драган (2011). *Сазревања, издисаји. Јевреји и Холокауст у делима Александра Тишме*. Нови Сад: Интеркултуралност, Завод за културу Војводине, март 2011.
- 10.Пантић, Михајло (1999). *Александријски синдром 3*. Нови Сад: Матица српска.
- 11.Пантић, Михајло (2005). *Тишмине поетичке експликације*. У: *Повратак миру Александра Тишме: зборник радова*. Уредници: Јован Делић, Светозар Кољевић, Иван
- 12.Радуловић, Оливера (2011). *Страдање Јевреја у стваралаштву Данила Киша, Александра Тишме и Давида Албахарија*. Стр. (253–268). У: *Тумачења књижевног дела. Нове научне методологије у настави књижевности*.Нови Сад: Орфеус.

13. Тишма, Александар, (2001). *Дневник (1942-2001)*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
14. Тишма, Александар (1990). *Књига о Бламу*. Предговор Славко Леовац. Сарајево: Веселин Маслеша
15. Тишма, Александар (1989). *Ненаписана прича*. Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности, Академске беседе.
16. Тишма, Александар (1997). *Употреба човека*. Предговор Живан Живановић
Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
17. Тишма, Александар (1987). *Капо*. Београд: Нолит.
18. Тишма, Александар (1987). *Школа безбожничтва*. Београд: Нолит.

Questions of identity and fear of oblivion in the works of Aleksandar Tišma, Filip David, György Konrád and Végel László

Summary

The constant feeling of fear and anxiety, the experiences of starvation, wandering and strangulation, related to the issue of Jewish identity, are some of the motives present in the works of Aleksandar Tišma, Filip David, György Konrád and Végel László. In their prose, we primarily read about all the painful issues that include suffering in the Second World War: guilt, violence, crimes, relationship between the victim and the executioner(s), truth, testimonies, reporting, and at the very end about the oblivion, which is the greatest danger that necessarily comes out.

Particular attention is paid to the role of art in the entire process. That role is based on the belief that storytelling should never stop, since continuous recalling of the past events contributes to a clearer understanding of the truth, in the context of the conviction that the truth is the only one that leads to awareness.

Key words: identity, truth, oblivion, holocaust literature.